

Wiardus Modderman (1836-1882)

en zijn plaats in het Groningse Romeinsrechtelijk onderwijs in de 19e eeuw.¹

Inleiding

Op 1 mei 1809 werd het Romeinse recht als geldend recht in het toenmalige Koninkrijk Holland afgeschaft. In de zuidelijke Nederlanden was het Romeinse recht al afgeschaft door artikel 7 van de Code civil die daar in 1804 was ingevoerd. Op 16 mei 1829 werd de afschaffing voor een derde maal afgekondigd voor het Koninkrijk der Nederlanden met de woorden: het wettelijk gezag van het Romeinsche regt is en blijft afgeschaft. Is dat niet teveel van het goede, zou men op het eerste gezicht zeggen. In de toelichting werd de noodzaak van een derde afschaffingsbepaling uitgelegd. De Code civil schafte het Romeinse recht af ‘in de materiën die in de Code werden behandeld’. Maar omdat er materiën waren die *niet* in de Code stonden, zoals een regeling over de erfpacht en het bezitrecht moest ook daar de gelding aan het Romeinse recht worden ontnomen. Vandaar dat het KB van 1829 bepaalde dat voor de niet in de Code civil geregelde materiën het Romeinse recht is en voor de rest *blijft* afgeschaft.²

Seerp Gratama (1801-1837)

Het besluit van 1809 had grote gevolgen, in de eerste plaats voor de rechtspraktijk. Zij werd beroofd van de schatkamer waar de advocaat en de rechter altijd iets toepasselijks konden vinden, indien alle andere bronnen waren uitgeput. Maar ook voor het onderwijs waren de gevolgen groot. Het Romeinse recht, dat sinds de stichting van de universiteit een allesoverheersende positie had ingenomen, moest het gecodificeerde recht naast zich dulden. Toch drong het besef maar langzaam door. De Groningse hoogleraar Seerp Gratama (1757-1837) die als eerste op de wettelijke dood van het Romeinse recht reageerde in zijn tijdschrift *Het Regtsgeleerd Magazijn* stelde niet het gecodificeerde recht ervoor in de plaats maar het Natuurrecht dat evenmin als het Romeinse recht in wetten was vastgelegd. Voor het traditionele Romeinse recht was in zijn in het Magazijn gepubliceerde studieopzet slechts een onbeduidend plaatsje vrijgemaakt aan het eind van het tweede jaar.³

Het Wetboek Napoleon, ingerigt voor het Koninkrijk Holland heeft maar twee jaar bestaan

1 Dit artikel is een uitgewerkt gedeelte uit J.H.A. Lokin, *De Groninger Faculteit der Rechtsgeleerdheid (1596-1970)*, 2019.

2 J.H.A. Lokin, De nationale codificatie in haar verhouding tot het geschreven en ongeschreven subsidiaire recht, in: *Tekst en Uitleg*, 1994, 40-49.

3 *Regtsgeleerd Magazijn*, 1809, 202.

en is nauwelijks benut. In 1811 werd de Franse Code civil van kracht en tegelijkertijd een uit 1804 stammende keizerlijke instructie die het onderwijs beperkte tot het Romeinse recht en de Code. Het Natuurrecht was te vaag en kwam in het Franse leerplan niet aan bod. Het Romeinse recht mocht dan wel zijn gelding hebben verloren, in het onderwijs behield het een belangrijke plaats. Dat werd niet anders na de verdrijving der Fransen. In het Organiek Besluit van 2 augustus 1815 werd weliswaar het Natuurrecht hersteld en het hedendaags Burgerlijk recht en Strafrecht gegeven, maar voor het kandidaatsexamen werd men uitsluitend ondervraagd uit de Instituten, dat wil zeggen uit het leerboek van keizer Justinianus (527-565) dat de eerstejaars inleidde in het recht.⁴ Toch was het zonneklaar dat de vakken Burgerlijk recht en Romeins recht ieder een eigen onafhankelijke status hadden en bijgevolg uit elkaar groeiden. De nieuwe toestand noopte tot grofweg twee standpunten. Ofwel het Romeinse recht nam afscheid van het burgerlijk recht en concentreerde zich op de historie, de filologie en het ontstaan van de romeinsrechtelijke teksten, ofwel men onderwees en bestudeerde het *ius romanum* vooral als inleiding tot en beter begrip van het eigentijdse recht. De eerste opvatting was die van Gratama. ‘Men moet het R.R. rein leren, ontdaan van alles, wat er de lateren gewoon waren aan toe te voegen, ontleend uit latere begrippen’. Zijn collega A.J. Duymaer van Twist (1775-1820) was de tweede opvatting toegedaan. Hij vergeleek het Romeinse recht voortdurend met het geldende burgerlijk recht. ‘In de Twistiaansche school was het Romeinse recht eigenlijk *middel en geen doel*’, schreef Gratama. Als er dan toch vergeleken moest worden, dan niet met het gecodificeerde recht, maar met het Natuurrecht, vond hij. De tegenstelling tussen de voorstanders van een, grof gezegd, meer historisch-humanistische benadering en die van een meer juridische, duurt tot op de dag van vandaag voort.

Hoe gering ook de plaats was die Gratama aan het Romeinse recht wilde geven, hij is het vak blijven geven tot aan zijn emeritaat in 1827 en wilde er zelfs daarna geen afstand van doen. Hij reserveerde de Inleiding in de vorm van de Justiniaanse Instituten voor zichzelf en hield dat vol, totdat hij in 1837 daadwerkelijk door zijn studenten uit het klaslokaal moest worden weggedragen. Zijn opvolger was toen al negen jaar benoemd.

Jacob Herman Philipse (1828-1867)

Die opvolger was Jacob Herman Philipse (1797-1878). Bij hem was er weinig onderscheiding te bespeuren tussen Romeins en hedendaags recht. Hij gaf les alsof er geen wetboeken waren ingevoerd. Aan de hand van de *Principia iuris* van Johannes Ortwin Westenberg (1667-1737), een boek dat bij zijn aantreden in 1828 al meer dan honderd jaar

⁴ De studenten begonnen hun studie met de Instituten. Waren ze eenmaal ingeleid, dan kregen ze in de latere jaren de Digesten ofwel Pandekten uit 533 na Chr. Daarin was in welgekozen fragmenten de jurisprudentie van de oude juristen te vinden. De studie werd afgesloten met de Codex uit 529, die wetten bevatte van de Romeinse keizers.

WIARDUS MODDERMAN (1836-1882)

oud was, gaf hij commentaar en uitleg van de Digesten.⁵ Hij deed dat streng exegetisch, dat wil zeggen, elk woord werd ‘besnuffeld’ en gedefinieerd en daarna in zijn context gezet. Zijn werkwijze is goed bespeurbaar in de redevoering die hij als rector magnificus mocht houden bij de inwijding van het nieuwe Academiegebouw op 15 september 1850. Bij uitzondering was hem toegestaan de rede in het Nederlands te houden in plaats van het gebruikelijke Latijn. Als titel had hij gekozen: *De loffelijke ingenomenheid van ons volk met zijn wetenschappelijke inrigtingen*. Die titel werd besproken alsof het een Digestentekst was. Eerst ontleedde hij het woord *loffelijk*, daarna het woord *ingenomenheid* en zo verder. Bijna veertig jaar heeft Philipse zijn dictaten gegeven op dezelfde toonhoogte en in dezelfde snelheid. De ontwikkelingen in het vak gingen grotendeels aan hem voorbij, hoewel hij op latere leeftijd niet ongevoelig was voor het onderzoek en de persoon van Friedrich Carl von Savigny (1779-1861). Dat blijkt uit een steeds weer vertelde anekdote, die door Huizinga in zijn *Geschiedenis der universiteit* als volgt werd opgetekend:

Tal van anecdotische bijzonderheden worden overgeleverd omtrent de angstvallige zorg voor zijn gezondheid, die zich uitte in een zonderlinge vrees voor tocht. Philipse dan gaf college met den hoed op het hoofd; de legende zegt: altijd, laat ons aannemen: dikwijls. Af en toe kwamen in het onberispelijk Latijn van zijn afgemeten voordracht citaten naar de beroemde Romeinsche rechtsgeleerden: ‘*ut ait clarissimus Paulus, ut ait clarissimus Papinianus*’, en de hoed werd even opgelicht. Er kwamen ook citaten naar moderneren, maar de hoed bleef op het hoofd. Doch voor één moderne maakte hij een uitzondering, want zoo dikwijls het ‘*ut ait clarissimus Savignius*’ weerklonk, rees ook de hoed omhoog.⁶

Terwijl hij zijn collega in het publieke recht Cornelis Star Numan zag komen en gaan (1834-1857), heeft Philipse zijn loopbaan tot zijn zeventigste jaar vervuld. Hij heeft hem voltooid zoals hij hem is begonnen, zonder zich te bekommeren om wat er op zijn vakgebied gebeurde.⁷ Men kan zich voorstellen dat een zekere opluchting zich meester maakte van de bestuurders toen zijn vertrek in 1867 een feit was. Zij zochten een opvolger, die ‘bij de tijd’ was en met name de studenten kon voorlichten over de nieuwe ontwikkelingen van het vak. In die zoektocht zijn zij geslaagd. Opvolger werd een zoon van de stad, Wiardus Modderman (1838-1882).

Wiardus Modderman (1867-1882)

Aan de opvattingen van Modderman is door de universitaire geschiedschrijving pas onlangs

5 J.O. Westenberg, *Principia juris, secundum ordinem Institutionum imp. Justiniani in usum auditorium vulgata*, eerste druk 1699.

6 J. Huizinga, ‘Geschiedenis der universiteit gedurende de derde eeuw van haar bestaan’, in: *Verzamelde werken* VIII, 134.

7 K. van Berkel, *Universiteit van het Noorden*, I, 2014, 584 zegt treffend: De stijve Jacob Herman Philipse doceerde jaar in jaar uit het Romeinse recht alsof hij op een andere planeet leefde.

aandacht besteed,⁸ hoewel hij naar mijn mening met H.L. Drucker de belangrijkste negentiende eeuwse romanist in Groningen is geweest.

Wiardus Modderman werd op 21 augustus 1836 in Groningen geboren uit een geslacht van juristen. Zijn vader was de advocaat Antonius Modderman (1793-1871) die tweemaal getrouwd was met een De Ranitz, eerst met Johanna en na haar overlijden met haar jongere zuster Anna Hermanna (1799-1865), de moeder van Wiardus. Zijn halfbroer Sebastiaan M.S. Modderman (1820-1900) was onder andere burgemeester van Groningen, zijn oom Hendrik J.H. (1796-1859) lid van de Hoge Raad, diens zoon Anthony E.J. Modderman (1838-1885) Minister van Justitie. Op 3 augustus 1867 trouwde hij met Catharina de Wendt Alberda van Ekenstein (1837-1901). Het huwelijk bleef kinderloos.

Het basisonderwijs ontving Wiardus thuis door privéleraren, onder anderen door zijn latere collega in de Letterenfaculteit Willem Augustus Hecker (1817-1909). In 1856 ging hij studeren in zijn geboortestad. Hij kreeg het Romeinse recht onderwezen door Philipse en promoveerde bij hem op 24 april 1861 op stellingen, die hij had gebundeld onder de naam *Quaestiones juris inaugurales*. Hij publiceerde in verschillende tijdschriften en verwierf roem door de beantwoording van de vraag van het provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen: ‘Zijn er gegronde redenen tegen eene wettelijke bewijsleer in strafzaken? Behoort zulk een bewijsleer behouden te worden?’ Het antwoord werd met de hoogste lof bekroond en is later in 1867 uitgewerkt in een afzonderlijk boek: *De wettelijke bewijsleer in strafzaken*. In hetzelfde jaar 1867 werd hij benoemd tot hoogleraar in *Historia juris Romani, Instituten, selecti Pandectarum loci*. Na de Wet op het Hooger Onderwijs van 1876 werd deze leeropdracht gewijzigd in: *Romeins recht en zijn geschiedenis*.⁹

De betekenis van Modderman wordt bepaald door de periode waarin hij doceerde. In de vijftien jaar waarin hij hoogleraar was, werd de eerste kritiek op de alom bewonderde Historische School hoorbaar. Modderman deelde in die bewondering en in de kritiek.

Toen hij zijn ambt aanvaardde in 1867, was Von Savigny zes jaar overleden. Savigny was het gezicht van de Historische School die een radicale breuk pretendeerde met enerzijds het Natuurrecht zoals Seerp Gratama dat propageerde en anderzijds met de door Philipse beoefende exegetische methode. Het volk – wij zouden tegenwoordig zeggen de ‘samenleving’ of de ‘maatschappij’ – ontwikkelt zich, volgens Savigny, organisch, dat wil zeggen in allerlei vormen en gedaanten, afhankelijk van tijd, plaats, klimaat enzovoort, juist

8 Simon van der Aa komt in zijn facultaire geschiedenis in het Gedenkboek Academia Groningana uit 1914 aan het tijdperk van Modderman niet toe. Huizinga rept wel van zijn helder onderwijs en de voortreffelijke stijl van zijn Handboek maar gaat inhoudelijk niet op zijn opvattingen in. Van Berkel ten slotte noemt alleen zijn naam drie keer in deel II van Universiteit van het Noorden, eenmaal abusievelijk als de broer van Minister Anthony Modderman, een keer als voorganger van Drucker en eenmaal als eventuele vervanger van zijn zieke Leidse collega J.E. Goudsmit. Ruime aandacht krijgt hij in het boek van C.J.H. Jansen, *De wetenschappelijke beoefening van het burgerlijk recht in de lange 19^e eeuw*, 2015. Zie ook F. Brandsma, ‘Zwerfers naar den geest. Interversie van houderschap vergt geen goede trouw’, *GROM* 2012, 9.

9 Zie de uitvoerige uitnodiging tot het bijwonen van de intrede van Modderman op 6 juni 1867 in: J.H.A. Lokin, *De Groninger Faculteit der Rechtsgeleerdheid (1596-1970)*, 2019, 310-311.

zoals een plant. Het recht als cultureel onderdeel van het volk groeit met het volk mee, of zoals hij zei: *Das Recht ist und wird mit dem Volke*. Aanvankelijk is ieder lid van het volk bij de rechtsontwikkeling betrokken, maar al spoedig, wanneer de samenleving ingewikkelder wordt, zet die ontwikkeling zich voort in een afzonderlijke stand van beroepsvertegenwoordigers van het volk, in die der juristen.

Wilde men het recht met vrucht bestuderen dan moest men het allereerst in zijn historische ontwikkeling volgen. Dat kon het best aan de hand van het Romeinse recht. Bij de bestudering van die ontwikkeling kwamen allerlei leidende beginselen, *leitende Grundsätze*, aan de oppervlakte.

Deze aan te voelen en daarvan uitgaande de innerlijke samenhang en de aard van verwantschap van alle rechtsgeleerde begrippen en leerstukken te ontdekken, behoort nu juist tot de moeilijkste opgaven van onze wetenschap, ja zelfs is het eigenlijk dit, dat onze werkzaamheid een wetenschappelijk kenmerk geeft.¹⁰

Modderman heeft zich met overtuiging aan bovengenoemde taak gezet en gepoogd de innerlijke verwantschap tussen de juridische leerstukken te ontdekken en in een stelsel onder te brengen, een *System* zoals Savigny zei. Savigny had zelf het voorbeeld gegeven en een *System des heutigen römischen Rechts* geschreven. In 1869 ving Diephuis aan zijn *Systeem van het burgerlijk recht* samen te stellen. Modderman begon met zijn stelsel dadelijk na zijn aantreden en gaf het resultaat tien jaar later uit in zijn *Handboek voor het Romeinsche recht*. Zoals hij in het Voorbericht schrijft, deed hij dat ‘uitsluitend met het oog op mijne voorlezingen over *Instituten* en *Historia juris*’. In navolging van Von Savigny schreef hij in 1874 eerst een boek over de geschiedenis van het Romeinse recht in de Middeleeuwen: *De receptie van het Romeinsche recht*. Het boek had geen wetenschappelijke pretenties en werd niet in het onderwijs gebruikt.¹¹ Modderman was overtuigd dat het leren van een samenhangend stelsel de beste wijze was waarop aankomende studenten het recht konden leren kennen. Het zette de leerstukken van het Romeinse recht in een begrijpelijk verband. Het systematiseren diende dus een onderwijskundig doel en bovendien een praktisch doel omdat het de ‘dictaten’ tot een minimum beperkte.¹² Maar de ambitie van Modderman reikte verder. Evenals zijn Duitse voorbeeld Rudolf von Jhering (1818-1892) hoopte Modderman boven het Romeinse recht uit te stijgen. Want

hoewel vele zijner instellingen uit onze maatschappij zijn verdwenen, berusten toch zijne hoofdbeginselen voor een belangrijk deel niet op eene bekrompene, specifiek-Romeinsche opvatting der levensbetrekkingen, maar *beantwoorden zij aan eene rationeele opvatting van meer algemeen*

10 F.C. von Savigny, *Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, 1814, 22.

11 Het boek is een jaar later in het Duits vertaald en trok daar de aandacht: *Die Reception des römischen Rechts*, 1875.

12 In het door Drucker geschreven Voorbericht bij den tweeden druk: ‘Het Handboek is mij niet het minst daarom lief, omdat het de ‘dictaten’ tot een minimum beperkt’.

*menschelijke toestanden en betrekkingen.*¹³ (curs.van mij)

Van wie had Modderman de gecursiveerde zin? Waarschijnlijk van J.E. Goudsmit (1813-1882), zijn collega proximus uit Leiden. Die had in 1866 in het eerste deel van zijn *Pandecten-Systeem*¹⁴ geschreven dat het Romeinse recht niet berustte op de bekrompen Romeinse volksgeest maar op ‘eene gezonde opvatting van algemeen menselijke betrekkingen, terwijl aan dit cosmopolitische karakter zich paarde eene kunst van ontleding, die tot nog toe haar weerga niet gevonden heeft’. Deze had de zin weer letterlijk overgenomen van de Duitse pandektist Bernhard Windscheid (1817-1892). Die schreef in 1862 in het eerste deel van zijn *Lehrbuch des Pandektenrechts* over het Romeinse recht dat

sein Inhalt zu einem grossen Theil nicht auf der Besonderheit gerade des römischen Volksgeistes beruht, sondern nichts ist, als der Ausdruck allgemein menschlicher Auffassungen, allgemein menschlicher Verhältnisse, nur mit einer Meisterschaft entwickelt, welche keine Jurisprudenz und keine Gesetzgebungskunst zu erreichen verstanden hat.¹⁵

Uit deze welhaast identieke zinnen van Modderman, Goudsmit en Windscheid blijkt het uiteindelijke streven van de pandektistiek: het ontwerpen van een onwrikbaar gebouw waarin de algemene verhoudingen tussen de mensen in een vaste juridische ordening geregeld zijn, kortom, het samenstellen van een stelsel voor ‘de mensheid’.¹⁶

Het Romeinsche Regt en de hedendaagsche Regtsgeleerdheid

In zijn oratie op 6 juni 1867 getiteld *Het Romeinsche Regt en de hedendaagsche Regtsgeleerdheid* begon Modderman met een loflied op de Historische School, die een ‘kwijnende plant’ tot nieuw leven bracht. Het argument van de tegenstanders dat het Romeinse recht een indringer van vreemde bodem was, pareerde hij door te wijzen op de eeuwenlange invloed die het had uitgeoefend. Die invloed was een niet te ontkennen feit en daarbij viel de vreemde oorsprong in het niet. Dat de Groningse hoogleraar Frederik Adolf van der Marck (1719-1800) een eeuw geleden de wettelijke gelding van het Romeinse recht in Drenthe had ontkend, deed niet af aan de voortreffelijkheid van dat recht. Bovendien was intussen de wettelijke kracht overal afgeschaft, zodat de aankomende jurist zich kon concentreren op het onderscheidingsvermogen, de praktische instelling en de fabelachtige techniek van de Romeinse rechtsgeleerden. Ontdaan van de wettelijke kluisters kon de leraar van het Romeinse recht ongestoord arbeiden aan het ontwerpen van de grammatica van het

13 W. Modderman, *Handboek voor het Romeinsche recht*, 1877, 2.

14 J.E. Goudsmit, *Pandecten-Systeem*, deel I, 1866, 2.

15 B. Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, 7^e druk 1891, 16.

16 Vgl. C.J.H. Jansen, *De wetenschappelijke beoefening van het burgerlijke recht in de lange 19^e eeuw*, 2015, 102-105.

recht, zoals Windscheid en de pandektisten die voor ogen hadden.

De hedendaagsche uitlegger toch van ons regt is geen vrije leeraar van het regt, hij is gebonden aan de wet; hoe veel strijd het hem koste, de regtgeleerde moet dikwijls wijken voor den wetsgeleerde. Maar het R.R. heeft zijn wettelijk gezag verloren en is voor ons alleen van wetenschappelijk belang. Hij dus, wiens taak het is de toekomstige regtsgeleerden de beginselen van het R.R. te ontvouwen, is geheel vrij'.¹⁷ Vooral wanneer de wet zwijgt mag de regtsgeleerde niet verlegen staan.¹⁸

Maar in de intreerede klonk een waarschuwing door die in de loop van zijn hoogleraarschap steeds sterker zou klinken. Zoals de wet een knellende werking op de jurist kan hebben, zo kan het Romeinse recht de onderzoeker tot slavernij dwingen. Met name indien hij poogt allerlei leerstukken van niet-Romeinse oorsprong in een romanistisch keurslijf te wringen. Zo zijn er vooral in Duitsland geleerde werken ontstaan over het verzenden van een telegram. Moet dat nu beschouwd worden als een innominaatscontract, als een *locatio-conductio operis faciendi* of als een mandaat? De Procrustus-methode achtte Modderman contra-productief en hij verwees aan het slot van zijn rede naar de grote Romeinse juristen Papinianus en Ulpianus, die met behulp van de *praetor* en het *ius honorarium* nieuwe wegen durfden in te slaan. In het begin van het Handboek herhaalde Modderman deze waarschuwing voor de studenten:

Wij moeten niet alles uit het Romeinsche recht willen verklaren en niet schromen, zijne uitspraken te verwerpen, wanneer zij niet meer in harmonie zijn met de tegenwoordige rechtsovertuiging of met de eischen van het tegenwoordige maatschappelijke verkeer. Menig leerstuk echter van het privaatrecht gaat nog gebukt onder de methode van het orthodoxe Romanisme. Wij hebben te veel de Romeinsche juristen leeren napraten, te weinig in hunnen geest het recht zelfstandig ontwikkeld.¹⁹

Practijk en Theorie der Rechtswetenschap

Acht jaar later liet Modderman in verscherpte mate hetzelfde geluid horen in zijn rectorale rede: *Practijk en Theorie der Rechtswetenschap*. Het is een merkwaardige rede, omdat hij daarin enkel en alleen in discussie gaat met Duitse rechtsgeleerden, zonder ook maar één Nederlandse collega te noemen. De rede is in twee gelijke delen verdeeld en gaat zoals de titel zegt over de kloof tussen theorie en praktijk. Het eerste gedeelte gaat over de verwaarlozing van de theorie door de practici waardoor er in de praktijk dwalingen zijn ontstaan. Er zijn zelfs stemmen opgegaan die behalve de erfdiensbaarheden alle zakenrechtelijke onderscheidingen willen afschaffen. O sancta simplicitas! Maar ja, door de

17 W. Modderman, *Het Romeinsche Regt en de hedendaagsche Regtsgeleerdheid*, 1867, 23-24.

18 W. Modderman, *Het Romeinsche Regt en de hedendaagsche Regtsgeleerdheid*, 1867, 25.

19 W. Modderman, *Handboek voor het Romeinsche recht*, 3.

behoefte aan bekwame ambtenaren is de rechtsgeleerdheid nu eenmaal een discipline waardoor men vooruit kan komen zonder dat men erin vooruit hoeft te gaan.²⁰ Het tweede gedeelte van de rede is gemakkelijker en gaat over de construeerzucht van de Duitse juristen om het gehele leven te vatten in een stelsel van begrippen. Deze *Begiffsjurisprudenz* was in Duitsland fel aangevallen door Rudolf von Jhering, een afvallige van de Historische School en met name van de pandektistiek zoals die na de dood van Savigny werd bedreven. In verschillende later uitgegeven geschriften hekelde hij de constructiegymnastiek van de pandektisten.

Vor etwa fünfzig Jahren wusste man noch nichts davon; man lebte harmlos und in Freuden und das Geschoss war auf Pandektenstellen nur gerichtet. Aber das hat sich gewaltig geändert. Wer sich heute nicht auf die „civilistische Konstruktion“ versteht, der möge nur zusehen, wie er durch die Welt kommt.²¹

Zo beschreef de Leipziger hoogleraar J.E.Kuntze (1824-1894) de wissel aldus:

In de gebonden persoonlijke wissel is de epische onderbouw te zien, in het papier aan toonder met zijn ongetemde vurige ziel de geheimzinnige lyriek, en in het orderpapier de rustgevende, verzoenende wending naar het drama.²²

Deze abstracte luchtfietserij is een Duitse ziekte, aldus Modderman die ter illustratie de dichter Heinrich Heine aanhaalt die in *Ein Wintermärchen* had geschreven:

Franzosen und Russen gehört das Land,
Das Meer gehört den Britten,
Wir aber besitzen im Luftreich des Traums,
Die Herrschaft unbestritten.

Aan het slot van zijn rede gaat Modderman in fel debat met de nieuwe richting van practici die niet alleen het Romeinse recht maar het recht in het algemeen frontaal aanvielen. Dat waren de ‘economisten’ zoals hij ze noemde. Zij schiepen een onnodige tegenstelling tussen *nut* en *recht*, en daarmee tussen beide disciplines, terwijl deze toch beide behoorden tot de ‘wetenschap der samenleving’. Modderman moest weinig van hun houding hebben.

Ik laat het in het midden of de voor het minst overdreven uitspraken van vele economisten het uitvloeisel zijn van hunnen bekrompen opvatting, die willekeurig de economie vijandig tegenover het recht plaatst en dan natuurlijk alles wat *toevallig* met hare wetten overeenstemt, als *contra* rationem

20 W. Modderman, *Practijk en Theorie der Rechtswetenschap*, 1875, 14.

21 R. von Jhering, *Vertrauliche Briefe über die heutige Jurisprudenz von einem Unbekannten*, 1861-1866, Brief 1, 6-7. Cf. J.H.A. Lokin, *Der Scherzhafte und Ernsthafte Jhering*, in: *GROM* 2018, 120.

22 J.E. Kuntze, *Die Lehre von den Inhaberpapieren*, 1857, 54. Zie ook J.H.A. Lokin, *De Groninger Faculteit der Rechtsgeleerdheid (1596-1970)*, 2019, 347 noot 289.

juris beschouwt.

Als voorbeeld noemde hij de regel *superficies solo cedit* (de oppervlakte wijkt voor de grond, dat wil zeggen, de eigenaar van de grond is eigenaar van de opstallen). Wanneer een fabrikant per abuis op de grond van een boer zijn fabriek bouwt, die aan duizend arbeiders werk verschaft, meenden de economen dat die fabrikant recht moest hebben op fabriek en grond. Modderman zuur: ‘waarom moet een landbouwer zijn eigendom verliezen, als een industrieel zich vergist’?²³ Modderman haalde tot slot Opzoomer aan die had geschreven: ‘Om waarlijk nut te geven, moet de studie een tijdlang de oogen van het nut aftrekken.’²⁴ De strekking van de rede is duidelijk. Practici en theoretici, maar ook economen en juristen moeten naar elkaar luisteren en zo snel mogelijk de kloof tussen hen dicht.

Friedrich Carl von Savigny, Toespraak ter herdenking van den honderdsten jaardag zijner geboorte, gehouden den 21sten februari 1879

Moddermans afgewogen oordeel over de verdiensten en de gevaren van de Historische School komt men het beste te weten uit de rede die hij op 21 februari 1879 gehouden heeft ter herdenking van de honderdste geboortedag van ‘De Goethe der juristen’, Friedrich Carl von Savigny.²⁵ Modderman stelde dat in de tijd waarin Von Savigny geboren werd een juridisch klimaat heerste van geesteloosheid en wansmaak, waarin op het gebied van het Romeinse recht dor dogmatisme de toon aangaf.

In plaats van deze dorre exegese, de drooge casuïstiek, de geestdoodende letterknechterij, het zweren bij responsa en consilia, stelde hij een frissche levenwekkende methode, die, lettende op de behoeften der practijk, uit de bronnen zelve en niet uit eene troebele traditie de geschiedenis wilde leeren kennen, om met haar tot wegwijzer de toekomst veilig in te gaan.²⁶

Heel anders dan de wijsgerige school van het Natuurrecht predikte, ontwikkelde het recht zich volgens de Historische School *langzaam en geleidelijk met en door het volksbewustzijn*. Niet door willekeur maar geleidelijk door *die gesammte Vergangenheit der Nation* was de verandering in het recht ontstaan. Tegen deze opvatting had Jhering zich scherp gekeerd. Twee gedachten uit de bovenvermelde zin stonden hem niet aan: het ‘gezamenlijke nationale verleden’ en de organische geleidelijkheid der verandering. Niks gezamenlijk nationaal verleden. De kracht van het Romeinse recht ligt niet in zijn nationale, maar in zijn

23 W. Modderman, *Practijk en Theorie der Rechtswetenschap*, 1875, 31.

24 W. Modderman, *Practijk en Theorie der Rechtswetenschap*, 1875, 35.

25 Op 21 februari 1879 herdacht de hoogleraar Romeins recht H.J.Scheltema Von Savigny in de Geertsemazaal van de Groningse universiteit.

26 W. Modderman, *Friedrich Carl von Savigny, Toespraak ter herdenking van den honderdsten jaardag zijner geboorte, gehouden den 21sten februari 1879 door Mr W. Modderman, Hoogleraar te Groningen*, 1879, 12.

universele karakter.²⁷ En ten tweede: niks organisch, geleidelijk en langzaam. Recht is strijd, strijd om tegengestelde belangen: *der Kampf ums Recht*. De slavernij is met strijd afgeschaft en niet organisch.

In antwoord op de overigens niet ontkende kritiek nam Modderman de Historische School en met name Von Savigny in bescherming. Het Romeinse recht is, hoe je het ook wendt of keert, een indringer, maar daarom is het ook bij wet afgeschaft. Wij kunnen er nu van leren zonder eraan onderworpen te zijn. En wat de strijd betreft: dat wordt door Von Savigny niet ontkend en is niet in strijd met de organische ontwikkeling. De geboorte van een kind bijvoorbeeld geschiedt natuurlijk, maar kan met smarten en strijd gepaard gaan. Zo is het ook met de lange strijd tussen partriciërs en plebejers. Aldus Modderman.

Von Savigny's System is geen partijschrift maar een algemeen geldende kritische beschouwing, die laat zien niet *dat* iets geworden is maar *waarom* het zo geworden is. En ten slotte wat het onderwijs van Von Savigny betreft: de stroom van zijn gedachten mocht dan wel niet schuimen en bruisen als een bergbeek, het water was doorschijnend en helder als kristal.

Wil of Vertrouwen, Eene vraag betrekkelijk het tot stand komen van overeenkomsten

Een jaar later publiceerde Modderman een boekje over wat hij noemde *une question brûlante*, namelijk over de vraag naar de bindende kracht van overeenkomsten: *Wil of Vertrouwen, Eene vraag betrekkelijk het tot stand komen van overeenkomsten*. De vraag hield alle juristen, civilisten en romanisten, bezig en was een eenvoudige. Een overeenkomst kwam tot stand door *consensus* en onder *consensus* verstond men een 'wilsomarming', een samengaan van twee overeenstemmende willen. Wat nu als de verklaring waaruit die wil moet blijken, niet op een wil steunde, maar dat de tegenpartij meende en mocht menen dat een werkelijke wil bij de ander aanwezig was. Deze vraag spleet de juridische wereld in twee kampen. De traditionelen meenden met Opzoomer dat 'de wil op het altaar der moderne maatschappij werd geslacht', terwijl de modernen vonden dat door nieuw inzicht de bakens dienden te worden verzet. De discussie werd overal gevoerd en zelfs betrokken in de strijd tussen romanisten en germanisten, die in Duitsland in volle hevigheid woedde. Het wilsdogma was typisch Romeins, terwijl het vertrouwen een Germaans kenmerk was. Modderman sloot zich vol overtuiging aan bij de modernen. Hij citeerde Jhering die gezegd had: 'Das Leben is nicht der Begriffe, sondern die Begriffe sind des Lebens wegen da.'²⁸ Bladzijden lang weidde hij uit over verklaringen zonder wil: de kennelijke scherts, de

27 Men denke aan de eerste magistrale zinnen uit Jhering's *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung* 1852: Die welthistorische Bedeutung und Mission Roms in ein Wort zusammengefasst ist die Überwindung des Nationalitätsprinzips durch den Gedanken der Universalität.

28 W. Modderman, *Wil of Vertrouwen*, 1880, 34 noot 1.

simulatio (schijnverklaring), de reservatio mentalis (innerlijk voorbehoud), dwang (*coactus tamen volui*, dat wil zeggen: hoewel gedwongen heb ik toch gewild), vergissing, dwaling, de herroeping van een offerte, het contract tussen afwezigen enzovoorts.²⁹ Hij zag het als een ethische plicht het door woorden of daden opgewekte vertrouwen niet te beschamen. Emotioneel eindigde hij:

Ik hoop, dat de subjectieve wil langzamerhand zal plaats maken voor het objectief vertrouwen; de Romeinsche consensusleer voor het Germaansche beginsel; belofte maakt schuld; dit zal komen ten bate der logica, der ethica en van het verkeer. Of de hier ontwikkelde theorie spoedig algemeen ingang zal vinden? Ik weet het niet en er ontbreekt nog veel aan hare voltooiing; maar daarom wanhoop ik niet aan haar triumph; geen nieuwe gedachte trad ooit, als eene geharnaste Minerva, kant en klaar uit 't hoofd eens denkers te voorschijn'.

Modderman heeft de zege van zijn zo vurig geuite overtuiging niet meegemaakt. In het jaar van zijn laatste publicatie, 1880, werd hij ziek, waarvan hij, ook na een rustperiode aan de Franse Rivièra, niet herstelde. Hij stierf op 19 maart 1882. Hij was toen 43 jaar oud.

Hendrik Lodewijk Drucker (1882-1889)

Het viel niet mee een geschikte opvolger te vinden na het overlijden van Modderman. De keuze viel op Hendrik Lodewijk Drucker (1857-1917), advocaat in Amsterdam. Hij had een voortreffelijk proefschrift geschreven over *Bezitsverkrijging en bezitsverlies door derden*. Met name het Romeinsrechtelijke deel, waarmee zijn dissertatie over burgerlijk recht begon, maakte grote indruk en op grond van die indruk werd Drucker benoemd. In het jaar van zijn komst naar Groningen (1882) had hij samen met S. Katz (1845-1890) en Willem Leonard Pieter Arnold Molengraaff (1858-1931) een nieuw tijdschrift opgericht, dat zich althans naar de naam spiegelde aan dat van Seerp Gratama uit 1809: *het Rechtsgeleerd Magazijn*. Dat bleek overduidelijk uit de zin waarmee Drucker zijn intreerede in Groningen begon: 'Het eerste werk in Nederland, dat op den naam van juridisch tijdschrift aanspraak kon maken, was het Rechtsgeleerd Magazijn, in 1809 te Groningen door Prof. Gratama uitgegeven'.³⁰

Het nieuwe tijdschrift was Duits georiënteerd. Na de eenwording van Duitsland in 1871 was

29 Aanhangers van het wilsdogma waren onder anderen Opzoomer, Goudsmit, Jhering en (genuanceerd) Windscheid, medestanders van de vertrouwensleer Hamaker, Fockema Andreae, Levy en Gratama. Ook Mommsen deed een duik in het zakje in: *Ueber die Haftung der Contrahenten bei der Abschliessung von Schuldverträgen*, 1879, 119 (geciteerd in vertaling bij Modderman blz. 59): Wanneer iemand, bv onze meid op onze naam goederen koopt, buiten onze opdracht, dan zoekt de koopman in dezen zijn troost bij de meid'.

30 H.L. Drucker, *Rechtswetenschap en wetgeving*, 1882.

de politieke mogelijkheid geschapen een pan-Duitse codificatie te maken, precies zoals dat in de Nederlanden na 1798 mogelijk was geworden. De werkzaamheden aan wat het *Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)* zou worden, waren in volle gang en brachten nieuwe ideeën en theorieën aan de oppervlakte. Met name werd veel onderzoek gedaan waarin de te codificeren leerstukken werden vergeleken met het (nog) geldende Romeinse recht. Van de resultaten van die werkzaamheden profiteerden de lezers van het Rechtsgeleerd Magazijn. In de korte tijd van zijn Groningse hoogleraarschap (1882-1889) verscheen in elke aflevering wel een artikel van Drucker. Hoewel het Romeinse recht steeds aan bod kwam, sloeg de balans van zijn beschouwingen door naar het eigentijdse burgerlijk recht. Drucker was meer civilist dan romanist. Wel werkte hij aan het Handboek van Modderman, maar maakte het niet af. Een van zijn belangrijkste drijfveren om aan het boek te werken was dat hij daardoor, zoals hij zei, ‘de dictaten tot een minimum kon beperken’. De studenten waren hem er dankbaar voor. Pieter Jelles Troelstra noemde hem in zijn Memoires ‘een schitterend docent, die de rechtsregelen, die ons de Pandecten leeren, praktisch wist te duiden op een wijze die ze tot leven bracht’. Uit deze zin blijkt al dat het Romeinse recht in dienst stond van het eigentijdse civiele recht en dat Drucker in de ogen van Troelstra en van vele andere studenten in die rechtsvergelijkende opzet was geslaagd.

Drucker is helaas maar korte tijd in Groningen gebleven. In 1889 vertrok hij naar Leiden. Had het de faculteit destijds al moeite gekost een opvolger voor Modderman te vinden, nu strandden alle pogingen een geschikte kandidaat voor de vervanging van Drucker voor de Groningse leerstoel te interesseren. Door de nood gedwongen nam de faculteit een ongebruikelijke stap. Twee jaar tevoren was in de vacature-Diephuis voorzien door de aanstelling van Nicolaas Karel Frederik Land (1840-1903) als hoogleraar burgerlijk recht. Omdat hij net als iedere toenmalige jurist zowel in het Romeinse recht als in het Nederlandse civiele recht was geverseerd, vroeg men hem de leerstoel *Romeins recht en zijn geschiedenis* te bezetten en zo ruimte te maken voor een kandidaat in het burgerlijk recht, die de faculteit makkelijker hoopte te vinden. Na enige aarzeling stemde Land toe en kwam de leerstoel in het Burgerlijk recht vrij.

Nicolaas Karel Frederik Land (1890-1903)

Tot op dit ogenblik vragen de rechtshistorici zich af op welke gronden de faculteit haar keuze heeft laten vallen op Pieter Pet (1846-1920) die in Amsterdam de advocatuur uitoefende met het latere Tweede Kamerlid A.K.F Hartogh (1844-1901). Hij was gepromoveerd op een handelsrechtelijk onderwerp *De vrachtbetaling in het hedendaagsche zeerecht*. Verder had hij niets geschreven. Hij was sinds 1877 lid van de Amsterdamse gemeenteraad en in 1888 één jaar wethouder van financiën geweest. Pet heeft lang gearzeld om naar Groningen te komen. Zou hij wel opgewassen zijn tegen zijn taak, zo vroeg hij zich af. Na langdurig overleg met zijn moeder, voor wie hij een grote verering had, stemde hij

toe.³¹

De geschiedenis heeft op de vraag, die Pet zichzelf stelde, een duidelijk antwoord gegeven. Pet bleek tegen de taken van het hoogleraarschap niet opgewassen. Behalve twee redevoeringen, zijn intree- en zijn rectorale rede, heeft hij niets gepubliceerd. Zij gingen over bewijs in burgerlijke zaken. Het was nauwelijks merkbaar dat tussen beide een periode van zeventien jaar lag. Nu kwam het wel meer voor dat hoogleraren weinig of geen geschriften nalieten. Per slot van rekening behoorde het onderzoek in deze tijd nog niet tot hun hoofdtaak aan de kwaliteit waarvan het succes van een hoogleraar werd afgemeten. Erger was dat Pet niet voldeed als onderwijzer. Daarvan getuigen keer op keer de collegeverslagen die door de studenten van de vereniging *Vindicat atque Polit* werden gemaakt en in de corpsvergadering werden goedgekeurd. Één wat langer citaat uit 1893 moge voldoende zijn om een indruk te geven van de keurig verwoorde, maar niet mis te verstane klachten van de studenten.

Het al of niet bezocht zijn der colleges ligt of aan de wijze van behandeling der stof of eene enkele maal misschien aan de stof zelf. En nu meenen we bij een zoo belangrijk gedeelte der rechtswetenschap als het privaatrecht, de hoofdschotel onzer studiën voor het doctoraal, de reden voor de slechte opkomst op de colleges van prof. Pet niet te moeten zoeken in het laatste maar in het eerste. Uit de wijze toch, waarop ZHG (Zijne Hoog Geleerde) het recht behandelt, spreekt diezelfde enge praktizijns-methode, die volgens de Rechtsgeleerde Opstellen van Mr van Bemmelen, bij onze rechtscolleges helaas de gebruikelijke is. ZHG toch blijft bij zijne interpretatie der wet hangen aan de letter, hij geeft artikelsgewijze eenen commentaar van ons Burgerlijk Wetboek, niet, wat juristen, die nog niet in de eerste plaats advocaat zijn, verlangen: een inzicht in het systeem der rechtsbeginselen, zooals die in onze wet zijn neergelegd. ZHG geeft eene zeer minutieuze, op den duur te uitgebreide, en daardoor voor de studie ongeschikte exegese van de artikelen der wet, niet een breed beeld van het privaatrecht, zooals zich dat weerspiegelt in den geest van een hooggeleerde. Wij, studenten, hebben in de eerste plaats noodig, dat onze sympathie voor het recht worde aangewakkerd en wij betwijfelen of de methode van ZHG daarvoor wel bevorderlijk is.³²

Redder in de nood was opnieuw Land, die aanbood om in het kader en onder het mom van Romeins recht de lastige leerstukken van het Nederlands burgerlijk recht te behandelen. Pet kwam namelijk nogal eens niet opdagen zonder een inhaalcollege aan te bieden en als hij wel voor de klas stond, behandelde hij slechts een klein gedeelte van de stof op een overdreven minutieuze wijze. Land vulde de leemten aan met colleges die hij noemde *capita selecta iuris Romani* (uitgekozen hoofdstukken uit het Romeinse recht). In 1893 wordt daar zonder maskering aan toegevoegd: *i.e. iuris Neerlandici* ofwel; uitgekozen hoofdstukken uit het Romeinse recht, dat wil zeggen uit het Nederlands recht. De dankbaarheid van

31 J. Simon van der Aa, in: *Jaarboek* 1920-1921, 47.

32 *Groningsche Studentenalmanak* 1893, 246-248.

faculteit en studenten was groot.

Pieter Pet (1903-1917)

Helaas stierf Land in 1903 op 57 jarige leeftijd. Studenten en faculteit waren verslagen. Wat nu? De faculteit besloot Pet over te plaatsen naar het Romeinse recht en voor de belangrijkste leerstoel in het burgerlijk recht een civilist te zoeken.³³ Zo werd Pet dan hoogleraar Romeins recht en zijn geschiedenis. Het zal duidelijk zijn dat aan zijn wijze van lesgeven niets veranderde en het collegebezoek tot een minimum daalde. Pet heeft zijn tijd uitgediend tot zijn pensionering in 1917. Hij heeft de faculteit niets nagelaten behalve dan de indruk die we hier hebben geschetst.

Conclusie

Wanneer we de loopbaan van de zes hoogleraren in ogeschouw nemen, die vanaf de wettelijke dood in 1809 tot het vertrek van Pet in 1917 het Romeinse recht hebben onderwezen, dan zien we in Groningen een weg met meer dalen dan toppen. Gratama was het Romeinse recht niet gunstig gezind en doceerde nog op de 18^e-eeuwse wijze, Philipse maakte het Romeinsrechtelijke pad zo effen dat er negenendertig jaar geen enkel reliëf te bespeuren was, Modderman liet de studenten verrassende kronkelingen en vergezichten zien evenals Drucker, die toch iets meer civilist dan romanist was, terwijl Land tussen zijn Romeins-Nederlandsrechtelijke colleges door als volbloed civilist werkte aan zijn Verklaring van het Burgerlijk Wetboek. Pet ten slotte bracht algehele stilstand teweeg. Modderman en Drucker waren degenen die de tekenen des tijds verstonden en op de hoogte waren van wat er op hun vakgebied speelde. Helaas zijn zij slechts tweeëntwintig jaar in Groningen werkzaam geweest. Hun betekenis voor het onderwijs is in de eerste plaats gelegen in het Handboek voor het Romeinsch Recht, waarvan het initiatief door Modderman is genomen en dat zijn naam draagt. Dat die betekenis nog ver na zijn dood voelbaar was, blijkt uit *Memoires of gedenkschriften van minister Pieter Bas*, in 1955 uitgegeven door de schrijver Godfried Bomans. Daaruit ten slotte de passage waarin Bas terugdenkt aan de dag van zijn kandidaatsexamen:

Daar begon de Hooglandsche Kerk te slaan: vijf slagen. Om negen uur begon het examen. Ik had dus nog vier uur over. Het scheen mij toe alsof er van alles in deze vier uur moest gedaan worden. Ik schoot snel in de kleeren en besloot onder het wasschen deze tijd aan het proces-recht te wijden. Doch toen ik mijn laarzen aantrok viel het mij in, dat de bestudering van de Historia Juris een veel betere besteding was. Of misschien de Delicten? Was niet vorige week die arme Post een uur lang uitsluitend over de Delicten doorgezaagd? Ik greep Moddermans *Romeinsch Recht* – het was al kwart over vijf – zocht de

33 Dat werd Carl Otto Segers (1866-1933), die maar vier jaar bleef van 1903 tot 1907.

WIARDUS MODDERMAN (1836-1882)

Delicten, kwam halverwege de praetorische pacta tegen, weifelde of ik hier eigenlijk niet *nog* minder van wist, tot mijn oog viel op de onbenoemde overeenkomsten, waarna ik W.J. Modderman tegen de muur wierp.

J.H.A. Lokin³⁴

GRONINGEN

34 J.H.A. (Jan) Lokin is emeritus hoogleraar Romeins recht en zijn geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen.